

fejtett ki. Ezt az időszakot a teológiatörténeti szituáció is izgalmassá teszi, ugyanis ekkor a gyakorlati teológia tudománya is átalakulóban volt. Kiválóan tükrözi ezt Ravasz László magántanári dolgozata (*Bevezetés a gyakorlati teológiába*), homiletika-tankönyve (*A gyülekezeti igehirdetés elmélete*) és a Magyarországon általa meghonosított ekkleziasztika elnevezésű diszciplína. Ugyanígy adott felfejtendő kutatási területet a szerzőnek a folyamatot átszínező filozófiai hatás, amely a Böhm Károly filozófus körül kialakult tanítványi körben érte Ravasz Lászlót a kolozsvári tudományegyetemen.

Mindenképpen újdonsága a dolgozatnak, hogy a gazdag nyomtatott anyag mellett vizsgálat alá vonta a korszak fennmaradt és eddig nem kutatott kéziratot forrásait, valamint levéltári anyagait is. A dolgozat témájául választott időszak egyetemi jegyzetei nemcsak értékes háttéranyagot jelentenek Ravasz László nyomtatásban megjelent magyar nyelvű forrásainak azonosításában, hanem kimutathatóvá teszik teológiai tanári munkájának fokozatos épülését és teológiai szemléletmódjának változását is.

Dr. Fekete Károly
püspök, egyetemi tanár, témavezető

Ravasz László erdélyi éveit és gyakorlati teológiai munkásságának kezdeteit

1. A disszertáció célja

Az elmúlt harminc esztendőben Ravasz László (1882–1975) életének, munkásságának és irodalmi hagyatékának kutatása, feldolgozása több, korábban kiadatlan teológiai munkájával, értékes tanulmányokkal, doktori értekezésekkel, emlékkonferenciákkal és könyvekkel gazdagította a róla kialakult képet. A kutatások, életművének feldolgozása – érthető módon – elsősorban történelmi, közéleti szerepét, egyházkormányzói és politikai tevékenységét tárták fel, s főleg az 1921-et követő időszakra összpontosítottak.

Teológiai munkásságát, különösen erdélyi éveinek teológiai értékeit és eredményeit azok a kutatások sem hangsúlyozzák eléggé, amelyek erre az erdélyi periódusra is kiterjedtek. A 19. század végi vallástudományi (liberális) teológia és a 20. században megjelenő újreformátori irány közötti rövid periódus, amelyben kialakul Ravasz László teológiai eszmélkedése és önálló gondolkodásmódja, különösen izgalmas kutatási területnek tűnik, figyelembe véve a jelenkori gyakorlati teológiai, homiletikai gondolkodást, amely részben maga mögött hagyja az újreformátori teológiát. Ebben a periódusban készült el Ravasz László néhány fon-

tos elméleti munkája, amelyeket ha megvizsgálunk, sok hasonlóságot fedezhetünk fel a korabeli és a jelenkori gyakorlati teológia és azok homiletikai felfogása között.

A disszertáció Ravasz László erdélyi éveinek (1900–1921) korábban kevésbé vizsgált aspektusait kívánja feldolgozni, különös tekintettel gyakorlati teológiai munkásságára. Ebben a periódusban majdnem olyan gazdag irodalmi tevékenységet fejtett ki, mint az 1921-et követő terjedelmesebb időszakban. Magántanári dolgozatának, homiletika-tankönyvének, folyóiratokban megjelent kisebb-nagyobb teológiai tanulmányainak, illetve közel kétszáz vasárnapi és alkalmi igehirdetésének feldolgozása, elemzése messze meghaladta egy disszertáció kereteit. Ugyanakkor ezek a tudományos munkák és igehirdetések nem adtak teljes választ arra a kérdésre, hogy miként formálódott Ravasz László teológiai felfogása, és hogy milyen eszmei, kulturális és teológiai hatások érték azelőtt, hogy huszonötödik életévét éppen csak betöltve gyakorlati teológiai tanárként lépett katedrára. A disszertációban éppen ezért kapott nagy hangsúlyt az 1900 és 1907 közötti időszak. A közel száz, nyomtatásban megjelent írásának alapos vizsgálata által végigkövethető az a teológiai eszmélkedés, amelynek ismeretében sokkal jobban érthetővé válik az 1907 és 1921 közötti időszak.

2. A témafeldolgozás módszere és a disszertáció gondolatmenete

Ravasz László kolozsvári tanulmányainak kezdetétől fogva (1900) élénk írói tevékenységet folytatott: előbb a *Kolozsvári Egyetemi Lapok*ban, majd az *Erdélyi Protestáns Lap*ban; az előbbinél főszerkesztőként, az utóbbinál szerkesztői „mindenesként” publikált. Az egyetemi diáklapban közölt írásai az útkeresés időszakát tükrözik, de jövőbe mutató, érett gondolataik fontos adalékokat nyújtanak ifjúkori eszmélkedéséről. Az Erdélyi Református Egyházkerület hivatalos lapjában, a *Református Szemlé*ben pedig már tudományos tevékenységének első, igényesen kidolgozott munkáit találjuk meg. Ezen írások gondolatisága nemcsak a pályáját megtalált, a tudományban elmélyülő és az egyetemi katedrára készülő ifjú pillanatnyi nézőpontját tükrözik, hanem jól jellemzik gyakorlati teológiai tanári tevékenységének korai időszakát is.

Dolgozatom első részében az 1900 és 1907 közötti időszakban megjelent írásait vizsgálom. Itt a hajszálerekig igyekszem feltárni Ravasz László korai gondolkodását. Ebben a részben megkülönböztetem az 1901 és 1903, illetve az 1903 és 1906 közötti periódusokat.

A második résztől kezdve az 1907 és 1915 közötti időszakra összpontosítok, és teológiai tanári működését elsősorban tanítványai visszaemlékezései alapján mutatom be. Részletesen kitérek arra a két fontos momentumra, amelyet lelki-

szellemi fejlődése szempontjából különösen meghatározónak tekint önéletrajzában: Kálvin-tanulmányaira és John Raleigh Mott-tal való találkozására.

Dolgozatom két további részében Ravasz László gyakorlati teológiai és homiletikai felfogását vizsgálom annak alapján, hogy mennyi újat hozott a korabeli gyakorlati teológiai gondolkodásba; mit tanulhatunk ebből; mi az, ami a mai napig aktuális maradt; illetve hogy vannak-e kapcsolódási pontok az ő gyakorlati teológiai felfogása és homiletikai elvei, illetve a Karl Barth utáni gyakorlati teológiai felfogása és homiletikai elvek között. Erre a választ az 1907 és 1915 között megjelent magántanári dolgozata, homiletika-tankönyve és tanulmányai, valamint az 1903 és 1910 között született prédikációi alapján kereselem.

3. A disszertáció eredményei

Ravasz László azon írásai, amelyeket az 1901-től 1903-ig terjedő időszakban vetett papírra, azt tükrözik, hogy a teológiai tanulmányok még nem tették teológussá az írói tehetséggel megáldott egyetemi hallgatót. Bár írói vénája megmutatkozik, s egy-két dolgozatában olyan témákat érint, illetve olyan kérdéseket vet fel, amelyek a következő években született írásainak lényegi tartalmát képezik, legtöbbjük inkább csak látens módon jelentkezik. Érdeklődése nagyon eklektikus, eszményképe pedig a kritikai hangvételű zsrnaliszta, illetve az irodalmár. Még maga sem döntötte el pontosan, mi is az, ami tényleg érdekli. Írásai az útkereső, nyitott gondolkodású egyetemi hallgató értelmiségi szárnypróbálgatásai. Még nem törekszik arra, hogy szellemileg független legyen mestereitől, de önálló gondolkozásának jeleit már fel lehet fedezni.

Az 1903 és 1906 ősze között keletkezett írásai jóval érettebbek, és azt tükrözik, hogy tájékozottabb a tudományokban. Ebben az időben Nagy Károly teológiai professzor mellett id. Bartók György püspök lesz második mentora. Ezekben az években dől el benne véglegesen, hogy az írói vagy filozófusi pálya helyett a teológiának kötelezi el magát. Vallástudományi írásai mellett külön érdekességek németországi peregrinációjáról szóló útleírásai is, amelyek szunnyadó írói tehetségét csillantják fel ismét.

A berlini tanulmányok nemcsak a gyakorlati teológia műveléséhez adnak megtermékenyítő impulzusokat számára. Betekintést nyer a németországi belmissziói munkába, és alapvető ismereteket szerez az egyház szociális érzékenységét illetően. Néhány évvel később ezen ismeretek átadására törekszik teológiai tanárként saját diákjai körében és a különféle missziós tevékenységek meghonosítására Kolozsváron.

Ravasz László teológiai gondolkodásában és lelki életében jelentős változások következnek be 1907 és 1910 között. Tanítványai visszaemlékezései azt tükrözik, hogy a pozitív, építő viszonyulás nemcsak saját munkájára hat megtermékenyítő

módon, hanem tanítványait is jövőbe látóan terelgeti a szellemi növekedés útján, és támogatja őket tudományos kibontakozásukban. A gyakorlati teológia tanáraként a különféle szemináriumok és önkéntes diakóniai tevékenységek által nyit új utakat a belmisszióban. Az általa képviselt alternatíva ugyanúgy életképesnek bizonyul, mint a pietista irányultságú belmissziói munka, s e kettő kiegészíti egymást. A belmisszió iránti nyitottságát jelzi az is, hogy részt vesz a Kolozsvárra érkező John Raleigh Mott előadásain, és személyesen megszólítottnak érzi magát. A kolozsvári diákság fokozott érdeklődése e látogatás kapcsán támasztja alá azt a feltételezést, amely szerint az ifjúság lelki nevelése több, mint pedagógiai feladat. Ez különösen igaz az eljövendő lelkipásztori nemzedékek esetében, és Ravasz László ezeknek a kihívásoknak igyekszik megfelelni, s amint azt visszaemlékezései is tükrözik, törekvései nem maradnak eredménytelenek.

A liberális teológia légkörében nagy hangsúlyt kap gondolkodásában a szubjektum és az individuum, amelyek a belmissziói (pietista) irányultságában is döntő jelentőségűek a személyes hitélet kimunkálása, a megtérés és újjászületés vonatkozásában. John Raleigh Mott kolozsvári látogatása Ravasz Lászlót is rávezeti erre a felismerésre, és új megvilágításba helyezi az általa sokat hangoztatott „személyes élet” tételét, amelyet a lelkipásztori szolgálatra nézve maga is szükségesnek tart.

Gyakorlati teológiai felfogása, amely elsősorban a Friedrich Niebergall nevével fémjelzett irányt képviseli Erdélyben, jövőbe mutató gondolatokat, magatartást eredményez tanítói és nevelői munkájában. A teológiai oktatás és lelkészképzés hatékonyabbá tételéről megfogalmazott és előrelátó gondolatai pedig megerősítést nyernek az egy-két évtizedes gyakorlatba ültetésük után.

A Kálvin-emlékév Ravasz László számára is közelebb hozza a reformátor tanításait, bár ezek egyelőre nem írják fölül a konfesszionalizmussal szembeni fenntartásait, viszont ezt követően fokozatosan enyhülnek fenntartásai. A kálvinizmus egyelőre látens módon kap helyet teológiai felfogásában. Ha összevetjük Ravasz László nézeteit a holland kálvinista irány emblematikus személye, Abraham Kuyper nézeteivel, jól láthatjuk a kálvinizmusból merített gondolatainak helyes irányultságát. Kálvin felfogásának behatóbb tanulmányozása közben döbben rá azokra az értékekre, amelyeket a reformátori tanok hordoznak, és felismeri, hogy ezek nincsenek ellentétben azzal a modernnek nevezett teológiával, amelyet ő is vall.

Tanári pályájának kezdetén már észrevehető, hogy egyre inkább saját útján kezd járni: ez a Kálvinról és a kálvinizmusról vallott nézeteiben is megmutatkozik. Mentorának, Nagy Károlynak mint Kálvin-kutatónak nem mindenben osztja nézeteit, hanem mer és tud saját következtetésekre jutni. Szellemi önállóságának további jelei akkor mutatkoznak meg, ha összevetjük nézeteit Abraham

Kuyper felfogásával. Filozófiai elmélyültsége alapján a holland lelkipásztor és államférfi mellé lehet állítani, annak ellenére, hogy ebben az időben az erdélyi egyházi élet és teológiai oktatás elmarad a hollandtól a kálvinista elvek gyakorlati megvalósításában.

Ravasz László magántanári dolgozatának jelentősége abban mutatkozik meg, hogy felismeri és kimutatja: a gyakorlati teológiának szüksége van prolegomenára, amelyet az anyaszentegyház élettanaként határoz meg, s a magyar református teológiába az önálló teológiai tudományterület fogalmaként vezet be ekkleziasztika fogalmát. Dolgozata a liberális teológia gyakorlati teológiája, amely több mint kísérlet, törekvés a gyakorlati teológia tudományosságának megerősítésére, viszont még nem teljesen kiforrott munka, s ez abban mutatkozik meg, hogy még nem tudja teljesen tisztázni az ekkleziológia és az ekkleziasztika közti pontos különbségeket. Elviekben tisztázza, hogy mit ért e kettőn, viszont amiatt, hogy nem határolja be pontosan az ekkleziasztika speciális területét, hiányzik az a fogalmi készlete, amellyel ezt jól meg tudná különböztetni az ekkleziológiától. A gyakorlati teológiának a rendszeres teológiától való teljes megkülönböztetésének hiánya eredményezi azt, hogy gondolatmenete némely helyeken roppant összetett és ellentmondásos. Dolgozatából az is kiderül, hogy rendszeres teológiája valójában vallásbölcselet, hiszen a számára ekkor még ismeretlen hitvallások és a dogmatikai alap helyén a liberális teológia rendszere mellett Böhm Károly filozófiáját találjuk. Ez abban is megmutatkozik, hogy gondolatainak megfogalmazásában gyakran folyamodik filozófiai kifejezésekhez.

A Friedrich Niebergall nyomdokain haladó Ravasz László elsősorban nevelésre váró közösséget lát a gyülekezetben, vagyis gyakorlati teológiai felfogása erős pedagógiai színezetet kap. Úgy véli, a gyülekezet főleg a lelkipásztortól függ, s az egyetemes papság elvét egyelőre úgy értelmezi, hogy a gyülekezetben mindenkinek szigorúan elhatárolt feladatköre van, amelyek között átjárás, átfedés nem szükséges. Ezzel csorbul a gyülekezetszerűség, de a lelkipásztor státusza is inkább művi alapokon nyugszik, mivel az egyházban csak vallásos társaságot lát, az egyetemes papság fogalmában pedig az emberi személyiség végtelen értékeinek felismerését és átélését kapjuk.

Ravasz László homiletika-tankönyve a liberális teológiát képviselő elődök munkáinak megbecsülésén alapszik, amelyhez saját tanulmányainak, kutatásainak eredményei társulnak. Homiletikai felfogása tehát a magyar liberális homiletikai örökségre épül, és a böhmi neokantiánus filozófia, esztétika és a Niebergall nevével fémjelzett valláspedagógia ötvözete. Alapos vizsgálat alá veszi a magyar homiletika- és prédikációtörténet egyes korszakait, másra azonban kevésbé terjed ki ki figyelme.

Első prédikációs kötetének a kritikára való felhívás a legnagyobb erénye s egyben homiletikai újítása. A kritika nem marad el, és ezek beszédeinek jó néhány hiányosságára mutatnak rá. Mindez tanulságul szolgál számára, de a prédikációk kiértékelésén túl az mutat a jövő felé, hogy egy igehirdetést is lehet, szabad kritizálni. Ezzel ugyanis olvasóit is sikerül bevonni az igehirdetésbe, ami nemcsak odafigyelést, memorizálást feltételez, de megadja a lehetőséget arra, hogy az olvasó kommunikáljon a szöveggel, a szövegen keresztül pedig az igehirdetővel, és ha nem ért valamit, kérdéseket fogalmazzon meg, vagy akár azt is, hogy valamivel nem ért egyet.

Ennek értelmében az igehirdetés nemcsak Isten beszéde, hanem emberi szó is: nemcsak Isten van benne, hanem az ember is mint igehirdető és igehallgató vagy pedig igehirdetést olvasó. Az igehirdető és az olvasó közötti kommunikáció egyik formája a kritika, amelyet az igehirdetőnek el kell fogadnia, de ez megelőlegezett bizalmat is jelent az olvasó felé, aki megalapozottan tudja megfogalmazni a maga véleményét, kritikáját, kérdéseit, egyetértését vagy egyet nem értését. Ennek feltételei a hitéletben való jártasság, az igeismeret. De helye van a szubjektív nézőpontnak is, hiszen nemcsak az igehirdető, hanem az igehallgató is szubjektum. Amennyiben az igehirdetés értékelése a kölcsönös tisztelet, szeretet és bizalom jegyében történik, egyaránt szolgálja az igehirdető és az igehallgató épülését. Ez az épülés pedig Ravasz László homiletikai felfogásának egyik kulcskifejezése. 1910-ben még nem fejté ki világosan ezeket, viszont már abba az irányba mutat, amelyet a Karl Barth teológiáját követő új homiletikai felfogás tud tovább erősíteni. Ravasz László homiletikai magatartása ezt az „új” felfogást előlegezi meg a 20. század elején.

Ravasz László jó néhány kéziratban fennmaradt és gyakorlati teológiai tárgykörben készült egyetemi jegyzetét a disszertáció írása közben fedeztem fel levéltárban és lelkipásztori hagyatékban. E primer forrásokat abban a reményben kívánom majd feldolgozni, hogy általuk még árnyaltabb képet lehet alkotni teológiai gondolkodásának formálódásáról.

4. A disszertáció tézisei

Ravasz László teológiai eszmélkedése a kanti alapokon nyugvó Böhm Károly-féle filozófiai iskola és a megfáradás jeleit mutató liberális teológia kettősségében bontakozik ki Kolozsváron. E kettőt egymás kiegészítéseként fogja fel, sőt a liberális teológia modernizálásához éppen Böhm filozófiája adja számára az alapot és a keretet.

Ravasz László már tanári pályája kezdetétől nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a teológiai hallgatók ne csak oktatásban, hanem nevelésben és mentorálásban is részesüljenek. Érzékeli, hogy a lelkipásztori szolgálatra való felkészülésben legalább olyan fontos a hitbeli elköteleződés, mint a tárgyi tudás. A hit megélését kezdetben

a liberális teológia felfogása mentén értelmezi, ezen aztán jelentősen változtat a John Raleigh Mott misszionáriussal való találkozására. Javaslatot tesz a lelkészképzés megreformálására, amely jelenkori megvalósításában nyeri el relevanciáját.

Ravasz László tanári pályája kezdetén ismerkedik meg behatóbban Kálvin János munkásságával. A reformátor teológiai felfogása csak részlegesen mutatható ki korai teológiai gondolkodásában. Böhm Károly filozófiája és a liberális teológia egyelőre erősebbnek bizonyul nála a kálvinizmus hatásánál.

Ravasz László azzal gyakorol nagy hatást az egész magyar református gyakorlati teológiára, hogy magántanári dolgozatában egy új teológiai tárgy alapjait dolgozza ki. Az ekkleziasztika mint gyakorlati teológiai prolegomena jelentős részben Böhm Károly filozófiájára épül. Bár ekkleziasztikáját csak részlegesen dolgozza ki, ez lényegesen emeli a gyakorlati teológiai tudománykör jelentőségét a teológiai tudományokon belül.

Ravasz László korai homiletikai felfogására olyan meg nem nevezett magyar teológusok is gyakoroltak hatást, akiket nem említ meg név szerint. Homiletika-tankönyvében kísérletet tesz egy teljes homiletika- és prédikációtörténet kidolgozására, de ezt csak részben sikerül megvalósítania. Első prédikációs kötetével kritikára buzdítja olvasóit. A kritikai magatartásnak nagy jelentőséget tulajdonít, s ez jellemzi saját korai teológiai gondolkodását is.

Kulcsár Árpád

Dr. Kovács Krisztián, dr. Székely József, dr. Kovács Ábrahám, dr. Fazakas Sándor, a doktori címet szerzett Kulcsár Árpád, dr. Fekete Károly és dr. Bodó Sára